

met het werk van enkele mindere goden uit die tijd. Waarbij Goethe Hölderlin aanbeval zich toch vooral tot het 'kleine' gedicht te beperken. Hetgeen Erik Spinoy in zijn bundel *Susette* (1990) met een verwijzing naar Gezelle tot het vers bracht: 'Daarbij ried Goethe mij, de Duitse Pythia:/ jou staat het *kleingedicht*. Verklein, mijn zoon./ Wees minder ingebeeld.' Goethe als orakel: het maakt Lenz en Hölderlin in niet geringe mate tot tragische dichters, slachtoffers als zij zijn van de storm die vanaf de romantiek over Europa komt gespoeld, terwijl Goethe als een rots overeind blijft, als een onaanraakbare die boven alles verheven staat, die overal een antwoord op heeft en nooit zijn toevlucht moet nemen tot de andere kant van de taal. Sla er zijn *Gesprekken met Eckermann* maar een keer op na. Wie heeft steeds een commentaartje klaar, wie gooit de mooiste ideeetjes op? Het is telkens de Olympische Goethe, vanaf de bergtop met een alziende blik het dal in kijkend. Je kunt proberen je aan hem op te trekken, maar wat helpt het, waartoe leidt het? Lenz besluit in het verhaal van Hertmans: 'Ik ben vijfendertig jaar, ik woon in Grossenkneten, en ik doe Goethe na. kwr kwr kwr kwr kwr.'

Lenz en Hölderlin zijn aldus de protagonisten in dat overbekende Duitse verhaal dat recht naar de zelfvernietiging leidt. Het is een lange lijst. Werther in Goethes jeugdroman *Die Leiden des jungen Werther* zwijgt door zelfmoord te plegen – een golf van zelfmoorden volgt in Duitsland. Nietzsche zwijgt door de laatste tien jaar van zijn leven in volstreekte waanzin te slijten – na een leven waarin hij blijk gaf van een ongekende (en te zeer uitputtende?) scheppingskracht. Georg Trakl schrijft in zijn korte leven poëzie die zeer naar Hölderlins werk uit de *Umnachtung* terug lijkt te verwijzen; na traumatische oorlogservaringen sterft hij in 1914, niet op het 'veld van eer' zoals zijn collega-dichter August Stramm, maar aan een overdosis cocaïne. Paul Celan schrijft zeer hermetische gedichten – zijn antwoord op de holocaust – en springt in 1970 in Parijs in de Seine, 'wanhopig als hij was,' zegt Hertmans, 'omdat Heidegger hem geen antwoord gaf op de vraag *waarom*. Op die manier is Celan eigenlijk een verlaat slachtoffer van de romantiek en de holocaust.' Want Heidegger was ook al iemand die zweeg – meer bepaald over zijn onaanvaardbare houding tijdens de nazi-periode. Er wordt in Duitsland wat

gezwegen! Je zou haast gaan denken dat er een noodzakelijk verband is.

Hertmans: 'Volgens iemand als György Lukacs is dat inderdaad zo. Onze Europese cultuur is altijd erg dualistisch geweest, heeft altijd gedacht in oppositieparen als licht en duister, rationeel en emotioneel, *Aufklärung* en *Umnachtung*. Het hele probleem, ook in de filosofie, zit in die breuk die in Duitsland is ontstaan tussen Verlichting en romantiek. In de Italiaanse renaissance, bijvoorbeeld bij Dante, leidde die tegenstelling tussen licht en duister nog naar een samenhangend wereldbeeld, er ontstond loutering uit die tegenstelling. Sedert de Duitse romantische poëzie – en dat werd helemaal duidelijk in het werk van Nietzsche en later het expressionisme – leidt die breuk alleen nog naar vervreemding, verlies van het zelf, ondergang en waanzin, en vandaar in afzondering ook naar het woordeloze, naar het zwijgen. De waanzin en de stilte vormen een punt waar het spreken in een stroomversnelling komt. Spreken houdt niet op in het zwijgen, maar het is – met een beeld van Hölderlin – alsof de stroom terugkeert naar zijn bron; iets donkers en atavistisch. Het komt ook in de Franse cultuur voor, op het moment dat de Sade opduikt. De Franse filosofen die zich met dat Duitse probleem bezighouden hebben het ook over de Sade gehad: Blanchot, Bataille, Lacoue-Labarthe.'

Surplus

Ondanks alle lijden die het met zich meebrengt, hoeft deze 'terugkeer' niet als iets louter negatiefs bekeken te worden. Al te gemakkelijk gaan wij 'normale' mensen er van uit dat wat wij zien waar is en dat wij het op de 'juiste' manier interpreteren. We lopen niet schreeuwend of verschrikkelijk lijdend aan ons zijn door de wereld, want we hebben ermee leren omgaan, we zetten hem naar onze hand – een vingerknip, een juiste blik en de monsters zwijgen. Maar is wat wij aangeleerd hebben wel zo betrouwbaar om voortdurend mee om te gaan? Hertmans koos als motto voor *Kopnaad* het begin van *Sprachlosigkeit*, één van de vele korte gedichtjes van de Duitse schizofrene dichter Alexander Ernst Herbeck (1920-1991): 'Sprachlosigkeit kommt vom/ vielen studieren in der Schule.' Want de wereld valt voor Herbeck niet zomaar te overzien met de talige ordening die ons op school wordt

aangeleerd. In het al eerder aangehaalde essay in *Woordenloosheid* schrijft Hertmans: 'wat de taal hem had willen aanleren is precies datgene waarmee ze hem van zijn plaats heeft gestoten: namelijk de vanzelfsprekendheid die in haar vormen en structuren besloten scheen te liggen, en die niets anders was dan de dominantie van een wereld waarin hij thuisloos bleef en zweeg.' Waardoor Herbeck blokkeerde, 'zot geleerd' zoals ze bij ons in de volksmond zeggen, en meer dan veertig jaar in een psychiatrische instelling doorbracht. Waar hij, doorheen zijn gedichtjes, een gans andere taal dan de onze sprak.

Die taal is ook de taal van Lenz en Hölderlin. Volgens Hertmans moet ze begrepen worden als een surplus, en niet beschouwd met allerlei psychologische terminologie – het gaat wezenlijk om iets anders, om een veeleer existentiële dan medische vraag. Waar het er gewoonlijk om gaat uit te vinden waarom de schizofreen met een gat in zijn wereld zit en daardoor het gewone zijn niet kan duiden, worden de rollen hier omgedraaid: de schizofreen heeft dan iets gezien dat wij *niet* gezien hebben. Er is ergens een 'surplus' in hem dat hem heeft doen kantelen naar de andere kant van de lijn, 'hij wordt een nomade, een migrant buiten de grens van de taal, zwerfend zonder eenduidige identiteit.' (Hertmans) Hun zwijgen is dan ook geen afwezigheid maar een aanwezigheid, een spreken over iets dat op geen andere wijze kan worden aangeraakt, over hun bestaan op een plek die moeilijk te vatten, te benoemen is. 'O dat hij daar kon komen,' schrijft Hertmans in een 'Scardanelli'-gedicht in *Bezoekingen*, 'die bijna onbestaanbaar dunne plek waar niets/ in iets verspringt, die lijn waar de gulden snede/ opgaat in een persoonlijke aanspreking.' Zij zijn getuigen, zegt Hertmans. Van een *besmette cultuur* zou je kunnen zeggen. En daarvan is de Duitse, sinds de holocaust, het voorbeeld bij uitstek. In *Kopnaad* laat Hertmans Woyzeck (ook al iemand die het deksel van de beerput heeft gelicht en meer heeft gezien dan hij voor mogelijk hield) met zijn vermoorde vrouw Marie in een reusachtige kloof zinken die diep onder Europa loopt, van Trieste tot Stavanger, dus waar vroeger het IJzeren Gordijn was. Je kunt dat zien als de kloof die Europa opdeelde sinds de politieke akkoorden die de Geallieerden in 1945 in Jalta sloten, maar het is natuurlijk veel meer. Een zoektocht bijvoorbeeld, de weg terug naar de bron van de